

HIVULLIQ UQAUTIGIYAA

Tipaakukkut amirinikkut Kanatami inungnun aanniaqarnaittäqinirmut nakuuniqarnikkut unipkaarutauyuq. Qaangirhimaliqtuni 45nik ukiuni, pihimayuq angiyumik higaaruqihimanirnik tamaani nunami: imaakiaq nappait Kanatamiut higaapaktut 1965mi, aajikkuhiurnikkut imaatut ikitqiyaniq uumanga malruuknin ukunanga qulinit 2011miⁱ. Taimaatut tipaakukkut aturniq aulahimayuq hivulliuuyq tuqtjutaungittaaraluaqhuni tuqtjutiuyyq Kanatami, angiyut hivumuuniit piyauvaktut. Nunavunmi kihimi, tautungnarniq aallangatqiyauyuq. Nunavut pihimangittuq ikikliyuummirnirnik higaarnirni aallatut nunat atuqhimayainnik. Nunapta higaarnikkut aktilaanga tatja imaa ittuq 54.3%-mi – pingahuiqtuqhugu Kanatami aktilaanganikⁱⁱ. Una aallatkiingniq pitjutihimayuq tavungaraalungmun hulaqutiqaqpakhuni aanniaqtailiniinnun, inuqatigiingnirnin, piangaiyarnikkullu inuuhiriknirninun Nunavunmiunnun.

Tipaaku pitjutiupiaqtuq tamatkivyaghugit angiyuni aanniarutipkaitjutini tuqtjutinilu Nunavunmi. Higaaniq pitjutiupiaqquuqhimayuq nunapta qulvahiktunik aktilaangani puvakkut kaansaqaliqtumik, hivulliuuyq kaansaqarnikkut nunaptikni. Puvakkut kaansaqarniq piuyyq ukununga 33%-nguyunut tamainnun ilitturiyauhimaayunun kaansanun uvani 1999-min 2010mun. Uvani ukiuni pihimayut 236-nik kaansaqaliqtunik (104 arnat, 132 angutit). Pitjutaayuq Nunavunmi qaangiqpiarhimayaa Kanatami aktilaarutait. Puvakkut kaansat ayurnaqtut ilitturiyaami qilamik ayurnaqtullu havautigiyaami ilitturiyugaangata. Uvani 1999-min 2008-mun, 62%-nguyut Nunavunmiut ilitturiyauhimaayut puvakkut kaansaqaliqtut tuquvaktut iluani atauhirmi ukiumi.ⁱⁱⁱ

Tipaakulu angiyuq pitjutiuyyq amigaittunun aallanun kaansanun, ukunungalu tikliqtarnikkut pitjutiuyyq imaatut uummahiqturnikkut augiaqmit himiutihimalirnikkullu. Pitjutaayuq qulvahiktunik pitjutinik TP-mik (Tuberculosis) nunaptikni. Puyuit higaat atatjutihimayuq nakuulluangittunik aannianginnikut pitjutinik hingainirni, inuugaangamiklu uqittut, annivighaa tikitinnagu anihimaniq, ukuallu qulvahiktut puvakkut aanniarutit mirraani nutaqqanilu. Hapkunani taimaittuni, tipaaku hulaqutipkaiyuq aanniarhimainnikkut nutaqqani angiklitjutainni ihuangittuniklu hulaqutiqaqtut kingullighanun Nunavunmiunnun.

Maniinnakkut naunaitkutikkut, uqumaiqtitjuraa tipaakukkut aturniata Nunavunmi ang'gatakyuaq. 2012-13-mi, Nunavunmiut niuvirhimayut avatquthugu \$48 million tipaakukuni. Ilauyullu hapkununga inuup maniinni akiliqpaktainni, aanniarutit tuquniqlu tipaakunit mikhilaaqtitpaktait ilagiiktut maniliuqnikkut pitjutait angiklipkarhugillu aanniarnikkut munarinikkut akiit. Naunaiyautiqangittuq inungmun akiliqtuitjutait Nunavunmiunnun ukuat tammarhimayut piyaaqtaarutighat mighihimayullu nakuuningani inuuhup pitjutiqaqtut ukunanga atpaqhimayunin aanniaruirnikkut hivunighani ukunanilu inuughalimairnikkut.

Taimaatut iniriama Nunavut Kavamatkut (GN) Munarhiliqinikkut Havakviata maligutaa “aghuurhainikkut, hapumminikkut pimmarigharnikkullu aanniaqtailiniit inuuhiriknirniinlu tamainni Nunavunmiunni” pitjutighalik havakpiarnirnik uumunga mighiliqtirningani avikhimaningani higaarnikkut aktilaanginni ukunani Nunavunmi tamaanilu Kanatami. Qangannuaq ukiuni Havakvik hapkununga hilitjutinik havakpaktuq piniarhimanikkut uumunga turaanganirmik:

- Uvani Aktuupa 28, 2011mi taamna *Nunavunmi Tipaakuturuiqpallianirmut Qanuriliurutikhaq Havaktauyakhanut 2011-2016* katimatjutigiyaavaktuq Maligaliuqviki. Una tallimani ukiuni qanuriliurutikhaq naunaiktaa naunaitpiaktumik, havakatigiiklutik ikayuutikhaq tipaakunik atuqnikkut nakuungittumik aanniarutainut nunaptingni.
- Uvani Januari 2013mi, Havavik piyuq angirutimik uumani angiyumi Havaktauyakhanut Qanuriliurutikhaq havaktauyuq naunaikhugit hivituniit naunaikhimayullu hanaqitjutikhat piyauniaqtut naunaiklugu Tunngavikhaq Havaktauyakhanut tikitinnagu 2016-mut.
- 2012-13-mi pinahunun ukiunun maniliqtuutinit angiqtauhimavaktut, aullaqtirluni April 1, 2013-mi, atuqtipkailirnimun uuminga *Nunavunmi Tipaakuturuiqpallianirmut Qanuriliurutikhaq Havaktauyakhanut* piniaqtuqlu uumanga maniliurutinit angiqtauhimaninganit Maliganguqtitauyumayumit 35 – Una Maligaq Allanguqtirutighaq uuminga Tipaakukkut Taaksiyautini Maligaqmik, taamna angikliyuummiqtiqtait taaksiyautit tipaakuni. Tamaat manikkut aturutighaq imaatut \$7.5 million ukunani pingahuni ukiuni (2013-2016) hailihimapkaqtauhimayuuq ukunuuna turaaqtauhimayunik nunapta taaksiyautikkut maniliurutinik uvunga atuqtipkailirnikkut Qanuriliurutighamun.

Taamna *Tipaakunut Amirinikkut Maligaq Ukiunganut Unniruti 2012-13* titiraqhimayait hivumuuniit uplumimun atuqtipkailirnikkut uvani *Tipaakunut Amirinikkut Maligaqmi* – pitjutiupiaqtuq uvani Tipaakunut aminirnikkut uvani *Nunavunmi Tipaakuturuiqpallianirmut Qanuriliurutikhaq Havaktauyakhanut*. Hakugiktut, maliktitauyut maligat tautungnaqtut hulaqutiqaqtut tipaakukkut aturningani taimaalu havagutiulluaqtuq tipaakukkut amirinikkut atuqtauvaktuq aallani avikturhimanirni taimaalu nakuuyumik ikikliyuummiqtiqhimagayait higaarnikkut aktilaangit.

HIVUAGUT ILITTURIPKAITJUTIT UVANI TIPAAKUNUT AMIRINIKKUT MALIGAQ

Taamna *Tipaakunut Aminirnikkut Maligaq* angiqtauhimayuuq Nunavut Kavamatkunnit atuqtauliqtuqlu Fipyuali 2004-mi. Taapkua malruuk pitjutilluarutait uumani *Tipaakunut Amirinikkut Maligaqmi* ukuat:

- Mikhilaaqlugu pivikhainut tipaakunut, ukunungalluanunlu inulrammiinnun, kiklighaqaqtillugit tautungniit niuvvaaniinnilu tipaakuni; imaalu
- Aghuurhaqlugit hapummilugillu aanniaqtailiniit Nunavunmiut imaatut pipkainikkut inungnut katimaviit havakviuyullu higaaqnaitulutik.

2007-mi, maligaghat ikayurutit uumunga *Tipaakunut Aminirnikkut Maligaq* atuliqtauliqtuq.

Pitquyahimaniq uvani *Tipaakunut Aminirnikkut Maligaqmi* una piliuqniq ukiunganut unniutjut aulapkainingani Maligaup:

Ukiunganut unnirut uumanga Atanilluaq Aanniaqarnaittuliqinirmut Inuuhiriknirmullu
23. (1) Atanilluaq Aanniaqarnaittuliqinirmut Inuuhiriknirmullu piliuqtughaq ukiunganut unniutjutimik aulapkainingani uumani Maligaqmi tunilugulu Ministamut malikhugu una Ilanga IX uvani Maniliqinikkut Aulapkaininganut Maligaq.

Maligaliuqvik

(2) *Tamaita unniutjutit tunihimayut ataani titiraqhimayup-ataani (1) tautuktitauyughaq Maligaliuqvikmun qilamiurlugu pihimaninganin Ministamin.*

Una unniutjutit hivituniquaqtuq **April 1, 2012-min uvunga March 31, 2013-mun.**

TATJA QANURINNIA UUMANI TIPAAKUNUT AMIRINIKKUT MALIGAQMI AULATJUTAINNUN

Talvuuna pitjutaulikgami umani 2004-mi, tapquat GN atuqpagaat inuit inmikkut malikaktunut umuuna *Tipaakunut Aminirnikkut Maligaqmun*. Pikang'gitmat munariyikhanik maliktinganiklu Maligaqmun ayuqhautigihimmaakpaktait uumunga Atanilluaq Aanniaqtailiniqmun Munarhiliqiyikkut (CMOH), ihumagiyauhimayuyq titirgaktayuyuk umani ukiungani tukhaktitauhimayunut 2007-mi. Pitjutikhaitpiiavyuktun unalu havakviinin tapfumuna paat'titigiyauyuun tuukliuyuut Havakvian tapquat Inuuhikgingnaktumik pilli pitjutigillugu.

Talvani 2012-2013-mi umani ukiungani pivaaliayuk tapfumuna mikharut naunait'kaipluutik ihuahiyukhannut ihuakuutihanut. Tapquat havakviin pitjutikhautinut illauyuut pitjutikhanut tapfumuna *Tipaakunut Aminirnikkut Maligaqmun*. Pitjutigivaallialugu tapfumuna *Tipaakunut Aminirnikkut Maligaqmi* naguuhivaaliahunguuyuk ima pitjutigivaallialugu tapfumuna Nunaallingni Inuuhikgingnaktumik illauyuunut unalu kaaipuuktilugit pitjutikhautikaariaktuni pitjutikhamik tapfumuna *Tipaakunut Aminirnikkut Maligaq* tapquununga illauyuunut. Tamna pitjutaayuk allanit aviktuktauhimayunit taimaituukaffuukyanik ungiyuk'guutillanganik (e.g. Nunatsiaq) pitjutigipluugit tapfumuna tipaakunut aminirnikkut maligat. Pitjutitautiakman naunaiyaimin tapquununga nallukhalikhuutik pitjutikhani, qin'nuugiyaupluuni iihuatkiiyaupluuni pivalianikmun tapquunani Nunavunmi.

Manilliukhimayunit tapfumuna angiktauhimayuut tapquununga tammanun pitjutikhautikhamut tapquununga *Nunavunmi Tipaakuturuqipallianirmut Qanuriliurutikhaq Havaktauyakhanut* tapfumuna Pitjutikhak imaakak immaitukhaugaaluk ukiuni pingahunik pitjutigiyuumayaanik ihuumaliuklutik (2013-2016). Manikhautikhanut hanikgaanungaktiktauhimayut tuutkuktauhimayuut ungiigliyuumitiiyanginni tapfumuna Nunaallingni Inuuhikgingnaktumik illauyuunut atauhikmik upluk-tamman uupaalungaiyuktimik havaktikhamik, qanuqmi pitjutikgilugit pitjutigiyukhanut tapquununa pitjutikargiaktukhautini tapfumuna *Tipaakunut Aminirnikkut Maligaqmi* ima pitjutaayuk tapquununga nunallani Nunallingni Inuuhikgingnaktumik Havaktiit. Una havaakhautikhak aayaikhautivaliahunguuyuk nakuuyumik tapfumuna higaakyuktunut unalu inuugianganikmi kaayungnaitumik. Mannikhautikhat atukhunguuyait tapfumuna ungiigliyuumiyangani tammainsi nunallani Nunallingni Inuuhikgingnaktumik Havaktiit mannikhautikhainik, taimmaitumik illuugit illanganik akiinik illauyuunik tapquununga havakhautaini tapfumuna pitjutikhautikhanut tapquat *Tipaakunut Aminirnikkut Maligaqmi*.

Tamna havakvia tapfumuna CMOH qanuqmi takuulugu una havak imalu pitjutaayukhanut haapquat nuutaat pitjutikhauyukhanut havakhautikhanut pitjutaayukhauyuut pitjutauganginakuutik taima upluktamman Nunavutmiuni nunallani, illauluutik allat nunallingni inuuhikgingnaktumik muunakgipluugit pitjutikargiaktukhautini. Imatuut 1 titiqiqaqlugit pitjutikhaut pivaaliayukhautini pitjutikhautikhanut.

Imatuut 1: Pivaaliayukhautini Pitjutaunahuat

1. Ihumaliuklutin nuutamik nakuuyakhanik hivituumik pitjutigivaaliayukhainik piyukhautini tapfumuna 2004-mi *Tipaakunut Aminirnikkut Maligaq*:

(1) Havaktiiklugu nuutamik Nunallingni Inuuhiqingnaktumik Havakhautikhamik pitjutikargiaktuk pivaaliayukhautini tapfumuna Maligaliukhimayuunit.

(2) Ilihaklugu nunallani EHOs ima tipaakun ataniktuktauhimayunik pivaaliayukhautini havaktiit.

2. Pitjutigivalialugu unalu tuunilugit ihakuutihainik mikharut ihakuutihainik atuktakhamingnik unlu allanut illuayuunutu.

3. Ayaikhaklugit tuhaktitlugit tammaita tapfumuna pitjutigitaktamingnik unalu pitjutikhautinut tapkuununa Nunavunmi *Tipaakunut Aminirnikkut Maligaq*.

IKAYUUTIGIYAUNIAGUNGNAKHIUT TIPAAKUNUT AMIRINIKKUT MALIGAQMI

Atuqluaruikpiaqugumik tipaakunik pitjutiniaqpiangniagaluaqquq niuvingnitigut tunikhainiqmunlu tipaakunik tamaanni Nunavunmi, niuvikviitlu maliktuaqtakhait Maligaa hivunikhakhiuqlutiklu niuvilimaittaaginni tipaakunik nutaqqat inuulramiitlu. Avativiliqinikkut Inuuhirittiarnirmun Havaktiit ilihaukhungguuyut munaqtiuriaginnik ilihainirmun takutjutaaluni nunallaani, ikayuqluni nunaqaqtunut illitturiyaaginni pilaarutaita havaakhagitlu titirarhimayutut Maligakmi. Avativiliqinikkut Inuuhirittiarnirmun Havaktiit ikiqlipkainiaqtut higaayuktunik, talvani havakviitni higaayuqtuniklu hilatainni inungmiuyauyuqtuni igluqpaita.

Hivituyumilu, atuqluaruikpiaqugumik pitjutivallianiagungnakhiyut GNkut hivumut pilutik aallani atuqtailinikkut inungmiuyauyuqtuni iglukpaita taapkuatut pilimaittuni taimaatun taapkuatun aanniaqviit, sikuuqviitnilu. Munariinnakhimmaagumik atuqluaruikpiaqugumiklu aatjikutavyaqtainnik aturarhanik pittaalaqihungguuyut taimaatun ikiqliyuummikhungguuyut higaayuktunik ahini Kanataup nunagitni. Atuqluaruikpiaqugumik ikayuutauniarmattaauq aatlanik nunaptingni Tipaakuturuiqpallianirmut Qanuriliurutikhaq Havaktauyakhanut. Imaakaffuq, atuqluaruikpiaqugumik ikayukhungguuyuq ihiviurnirmun tipaakunik atuyuqtunik qaniliungmagaatni ihumaliuqpaktunutlu talvuuna. Una naunaitkutikhaq atuqtauttaqtuq naunaigiami aallanguknik ihuakhailugitlu atugaghat.

Maligaliurniq atauhiyuq siksini “hulitjutikhani” titirarhimayuq talvani *Nunavunmi Tipaakuturuiqpallianirmut Qanuriliurutikhaq Havaktauyakhanut*. Talvanittauq pitkuinahuaqlugulu *Tipaakunut Aminirnikkut Maligaqmik*, qaffiuyungnakhiut havakviat havaakhait hulitjutikhaitlu ikayuutiyut hivunikhanut Maligakmun. Ilanggit hapkuat hulitjutikhat, taapkuatluat ittut talvani “Amigaikyuummigahuakhugit illitturinirmun Nunallaami” unaniklu “Pilluaqlugit Inuulramiit Sikuuqviitlu” pihimaaqtut huli talvanga 2012/13mit. Ilanggit iliharnirirut illitturinirmunlu hulitjutikhat ilautjauvaktut tugliagani pivikhaanit talvani *Tupaakuniqariakharqargittuq Hamani* Aghuututaat 2012/13mi, ilaliutigiplugitlu tautukhauyukhanik naalaqtararhaniklu tupaakunik ilihaitjutaitanik agayukhiit sikuuqviagitni nunattiamilu tamaani qinikhiatjutiplitik imaa taivagaa *Tunmitqat Aallanguriani* pipkaijtutiplituni Nunavunmiunut imaa pitkuiplutik atauhiinaqmik tunmiraqmik pilutik inuuhiatni imaa ikiqliyuummigiami pivinggit tupaaliqut. Sikuuqviki Inuulramiit Hulitjutikhaita ilauyut aallatlu ilauyut pitjutivaktut taimaatut siksini nunattiagitni agayukhiit sikuuqviitni. Taapkuat hulitjutikhat ilautjautauvigiyait akihaqtutik tatkihgiut tamaat iliharnirirut tupaakunik nunamingni. Tamaita hulitjutikhait pihimaaquyauyuugaluit agikliyuummiklutik 2013/14mi. Nunattiami taaksiliqit naunaitkutaita qaritauyakkut illitturiniata takutjutiyuk ikikhilaaqtut (3pusanguyungnakhiuq) niuvingnitigut tupaakunik 2012/13mi, takutjutingnakhingmatlu tupaakunik higaayuktunik ikiqlivalliangmatta. Tamaani nunattiami pipkaijtutinik taapkunani *Tipaakunut Aminirnikkut Maligaq* amigaikyuummigutiniagungnakhiyuq ikiqliqiaqlutik higaayuqtunik.

AIPANI MALIGLUGU & PITJUTITKUUYAUHIMAYUUT

Una tuugligillugu uvuna pivaalliyuutigillugu una pitjutitkuuyauhimayunit tajaa Nunavutmi tapfumuna *Tipaakunut Aminirnikkut Maligaq* pitjutauffakhimayuk unalu anggiktauhimayuk tapfuma havakhautikhamut hivuuliyuukhamik Nunallingni Inuuhikgingnaktumik pitjutikhautikhanik havaktikhak. Pitjutigillugu una havakhautikhak ungiktauguumi 2013/14 aipaagu ukiungani. Pilikguumi

havalikguumi, tapfumuna pitjutitkuuyauhimayuuni pinahuakguutini Nunallani Nunallingni Inuuhikgingnaktumik Havaktiit uvani *Tipaakunut Aminirnikkut Maligaqmi* ilihakluugit unalu pitjutitkuuyauyukhanut. Pitjutikgifakluugu ilihakluugit, tapfumuna pitjutikhautikhanik pivaliyukhanik tapfumuna Maligaliukhimayunit pitjutigivaaliaklikhunguuyan Nunallingni Inuuhikgingnaktumik Ilauyuut tapquunanga Havakvian tapfumuna Inuuhikgingnaktumik.

INIKTIKGUUTA

Qanungmi allat Kanatangmiut aviktukhimayuni tapquuhimayun aularganginaktumik ikiglivaaliahimynik tapfumuna higaaknikmun, atungningmun tapfumuna higaakmun higayuktunut aulyiutuk amigaitpiaktun talvani Nunavutmiun. Tapfumuna pitjutiyumagungni aiyukhautauyumut, tapquat *Nunavunmi Tipaakuturuiqpallianirmut Qanuriliurutikhaq Havaktauyakhanut* tapfumuna pinahuakningmun pivaaliatauhimayuk. Tapquat Havakvian tapfumuna Aaniaktailinikmun aullayuitun havakhutik pitjutigiplugit tapquat Qanuriliurutikhaq Havaktauyakhanut. Una havak ikayuktauyuut ilauyuunut allanut havakviini tapquunanga unalu unglivaaliahunguuyuk mikharut taksilliukgiami. Havaktitaunahualiktutit unalu ilihaktitaunahualiktutit havaktim pitjutigipgaklugit havakhak pitjutikhak pitjutikhautini.

Pitjutigivaakhimayainik allat aviktukhimayumit illangakhimayunik tipaakuktungnikmut ihuaktunik pitjutigivaagainik tapfumuna *Tipaakunut Aminirnikkut Maligaqmi* mallikpaaliaguumitku ilipkaavangniakgaluaktun tapfumunalu inuhikgingnatkiikum unalu pitjutikhautikaguumaguuvit. Tapfumuna ihuatkihauniakgaluaktuk, inuhikgingniakgaaluaktuk Nunavummiuni illaluugitlu ukiunggit ima inuuhikgingnaktumik inuugiiani inuuhikmingni. Taimmaitumik pitjutikaklutik tipaakukun ataniktukauhimayunik atuktauyukhaugaliut, pinahuakguutini, unalu pivaalialutik qanuqmi ihuaktumik atjikuutanik piffaktaktuk-pitjutauguumi, qanuggitungnakhuyuun higaakyuuktun umani Nunavutmiuni qanuqtun igg'kigliniakgaalluakiggit.

ⁱ Reit JL, Hammont T, Purkhalter R, Rynart VL, Ahmet R. *Tipaaku Use in Canata: Patterns ant Trents, 2013 Etition*. Waterloo, ON: Propel Centre for Population Health Impact, University of Waterloo.

ⁱⁱ Statistics Canata (2013) *Smokers, py sex, provinces ant territories*. Retrievet online August 17, 2013 from <http://www.statcan.gc.ca/taples-tapleaux/sum-som/101/cst01/health74p-eng.htm>

ⁱⁱⁱ Teparment of Health (no tate). *Lung cancer: Nunavut 1999-2010*. Iqaluit: Government of Nunavut.